

Vissen in de Rijn bij Rhenen

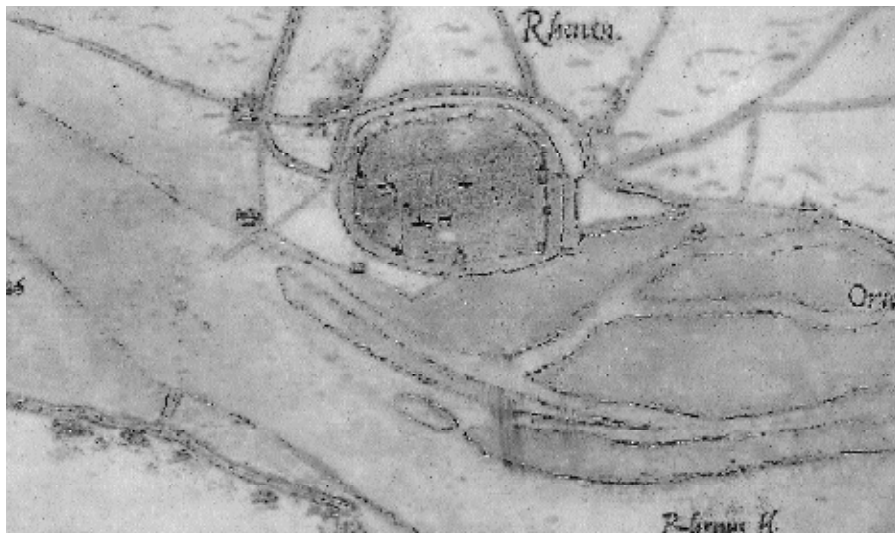
Hens Dekker

Rhenen heeft de naam aan de Rijn te danken, de rivier die met de uiterwaarden een behoorlijk groot deel van de oppervlakte van de gemeente uitmaakt. Ook in andere opzichten was en is de Rijn van belang voor de stad: voor de steenfabrieken vanwege de door de rivier afgezette klei, voor het vervoer over het water en - vooral na de Tweede Wereldoorlog - voor de recreatie op het water. En niet in de laatste plaats voor de beroeps- en sportvisserij. Inwoners van onze gemeente hebben zich sinds mensenheugenis met de visvangst beziggehouden. Maar is de huidige generatie van beroepsvissers tevens de laatste? Zal de voor hen voornaamste vissoort, de paling, verdwijnen zoals alle andere trekvis, waaronder zalm en steur?

De Rijn rijk aan vis

Vanaf de bronnen in de Alpen, op weg naar de Lage Landen, wordt de Rijn gevoed door zijrivieren zoals de Aare, de Neckar, de Main en de Moezel en door talloze kleinere rivieren en beken. Voor verscheidene vissoorten is in het stroomgebied een geschikte leefomgeving aanwezig doordat er grote verschillen voorkomen in de temperatuur van het water, de diepte, de vegetatie en de stroomsnelheid. De Romeinse dichter Ausonius, die in de vierde eeuw na Christus leefde, roemde al de baars en de zalm uit de Rijn. Bij Vlaardingen zijn de bewijzen gevonden dat door de vroege bewoners van Nederland op vis werd gejaagd. De resten van hekwerken van palen, waarachter bij eb steur en andere vis achterbleven die vervolgens eenvoudig gevangen konden worden, zijn 4.500 jaar oud. Vis was in de Middeleeuwen een vast bestanddeel van de dagelijkse kost. Dat is te zien op vele prenten en schilderijen. Zelfs bij het ontbijt werd vaak vis gegeten. Dat zal in Rhenen niet veel anders geweest zijn. Temeer daar ten zuiden van de stad een uitgestrekt moerassig gebied, doorsneden met een stelsel van geulen en kreken waarin vis goed gedijt, was gelegen. Een kaart die Van Deventer omstreeks 1558 gemaakt heeft, geeft een goed beeld van de situatie.

De Rijn is al vanaf de achtste eeuw getemd door de aanleg van dammen en dijken waarvan de Grebbedijk al in 1369 genoemd is. Die konden in eerste instantie niet verhinderen dat de rivier soms kortere routes naar zee zocht. De hoofdarms oorspronkelijk bij Kesteren gelegen, maar omstreeks het jaar 1200 koos de rivier een bedding die sindsdien veel dicht bij Rhenen ligt. Nog niet belast met door de mens veroorzaakte milieuproblemen en dergelijke, moet de vlakbij gelegen delta

Deel van een kaart van Rhenen gemaakt door Van Deventer (circa 1558) waarop de hoofdstroom van de Rijn en enige geulen dicht bij de stad zichtbaar zijn.

rijk aan vis zijn geweest.

Beroepsvissers

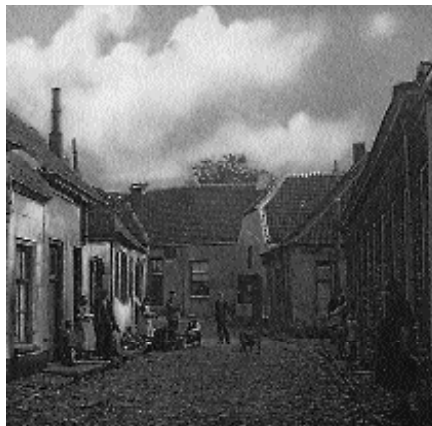
Het vroegste bewijs dat Rhenense vissers zich met de visvangst bezighielden stamt uit 1392; de eerste vermelding van de Visscherstraat, sinds 1949 de Zuidwal geheten. Of de visserij toen al beroepshalve uitgevoerd werd is niet bekend. Evenmin of dat een in 1555 door het stadsbestuur uitgevaardigde verordening op de door beroepsvissers gevangen vis sloeg. Daarin werd namelijk bepaald dat in de stad aangevoerde vis, alvorens deze mocht worden verhandeld, eerst het fiat van een keurmeester moest verkrijgen. Bij overtreding van de regels volgde een boete van twee keizersguldens. De markt in Rhenen werd ook wel de Vischmarkt genoemd. Beschermd tegen de weerelementen kon de vis onder een kleine galerij aan de zuidkant van de markt worden verhandeld. Namen van vissers van vóór de 18e eeuw zijn niet bekend. Ene Arien Hovestad is de eerst genoemde beroepsvisser in de archieven van Rhenen. Samen met Gerrit Koijsman en Jan Flore verkreeg hij van het stadsbestuur in 1769 het alleenrecht om op zalm en prik te vissen. Hovestad was afkomstig uit Werkendam, een van de bekende riviervissers-plaatsen in ons land. Zijn vader Jan kreeg het jaar daarop een soortgelijk octrooi in Wageningen. Op onderstaande gravure van Doesburg uit 1700 is te zien dat er in ieder geval met een zegen in de Rijn voor de stad werd gevisst, maar waarschijnlijk zijn er ook andere methoden gebruikt zoals kruisnet en drijfnet. Voorbeelden van

de laatste soort zijn te zien op een schilderij van Jan van Goyen uit 1646 die veel in onze omgeving werkzaam is geweest. In tegenstelling tot wat de afbeeldingen doen vermoeden, werd doorgaans 's nachts op de zalm gevestig. De vangkans was dan groter omdat de vissen de netten niet snel genoeg opmerkten om deze nog te kunnen ontwijken. De vissers concentreerden zich vooral op de zalm die jaarlijks naar de bovenrijnse paaigebieden trok. De zalm was interessant vanwege de grootte (tot 1,50 meter lang en 40 kg zwaar) en de relatief hoge prijs die mensen die het zich konden veroorloven graag voor deze lekkere vis over hadden. Een volwassen zalm bracht ongeveer evenveel op als een week zware arbeid. Haakman schrijft in 1847 dat "de zalm naar Amsterdam en elders heengezonden wordt waar

Met de zegen werd vooral op zalm gevestig zoals te zien is op deze kopergravure van Doesburg die omstreeks het jaar 1700 is gemaakt. Het woord "zegen" komt van het Duitse "ziehen". Het soms rivierbrede, met aan de onderkant met stenen verzwaarde net gemaakt van vlasgarens, moest door meerdere personen aan land worden getrokken.

deze duur betaald wordt zodat men die zelden in de stad ziet aangeboden. Snoek kan men tegen matige prijs verkrijgen en verder spaarzaam baars en paling". Arien Hovestad kreeg in 1776 concurrentie van zijn broer Teunis die met compagnon Bart IJzendoorn ook zijn dreef, dat is een gedeelte van de rivier dat met de zegen bevestig werd, bij Rhenen had. Het beroep van visser werd uitgeoefend naast werk op het land. Verscheidene vissers waren tevens als landarbeider of tabakker geregistreerd. Voor het binnenhalen van de zegen had men hulp van derden nodig. Dat was werk voor ten minste een man of acht. De Hovestads en aanverwante familie hebben de riviervisserij bij Rhenen meer dan een eeuw gedomineerd.

De Visscherstraat omstreeks 1910, gefotografeerd in oostelijke richting.

Dit plaatje van de Visscherstraat is in 1931 naar het westen toe gemaakt.

Liefst vier zonen van Arien (Wouter, Arie, Johannes en Jan) kozen ook het vissersberoep. Bovendien trouwde dochter Antje met Johannes Mol die karman, kerkbewaarder en visser was. Hun zoon Hendrik werd visser evenals schoonzoon Josua Hovestad. Arien is in 1808 overleden en in de Cunerakerk begraven. Het is logisch dat veel vissers in de benedenstad woonden: bijvoorbeeld Arien op A239 (zie de kadastrale atlas van 1830), Johannes Hovestad op A237 en Johannes Mol op A248, allen in de Visscherstraat.

In 1830 werd ook Gerrit van Remmerden als zalmvisser genoemd. Hij woonde buiten de Rijnpoort in een huis dat al in 1652 door Rembrandt was getekend. Van de plek zijn daarna verscheidene afbeeldingen gemaakt. Voor de oorlog woonde daar visser Kas van Zetten, "de stroper". De Rijnpoort werd ook wel Vispoort of Waterpoort genoemd.

In 1830 is ook sprake van een zalmvisser in Elst, ene Hendrik Spies. Kennelijk is het zwaartepunt van de visserij rond de vorige eeuwwisseling verplaatst naar Elst, want we treffen daar nazaten van Gerrit aan, de drie broers Dirk, Gaart en Jan van Remmerden die met de visserij de kost verdienden, geholpen door Kees Bos, De Koning en Hannes van Amerongen. Zij allen woonden in of in de buurt van de Visscherssteeg, nu de Visserweg geheten. Later treffen we ook nog de namen aan van de vissers Van Woerkom, Van Veenendaal, Pieter de Jong, Hendrik Spies en Joachim Stoutenburg. In die tijd waren Anthonie Bolder en Jan Akkerman actief als opzieners van de jacht en de visserij.

Steendruk van de Rijnpoort met links het hoge huis waar Gerrit van Remmerden woonde

Met het door overbevissing schaarser worden van trekvissen is het logisch dat de activiteiten in benedenrijnse richting opgeschoven, als het ware de Rijn op zwemmende vissen tegemoet. De bijna legendarisch geworden Dirk van Noort had het vak bij de Van Remmerdens geleerd. Hij was de laatste riviervisser die in zijn lange loopbaan met gebruik van traditionele vismethoden talloze vissen had gevangen. Dirk was in 1899 geboren en heeft zijn hele leven op De Opslag, een boerderij die vlakbij de Rijn ligt, gewoond. Hij ving met een kruisnet hele scholen alvers die met de kruitwagen tot in Wageningen en Veenendaal voor een kwartje per 100 stuks werden uitgevent. Hij is in 1997 overleden.

Uitgestorven trekvissen.

De steur was de eerste trekvis die slachtoffer werd van z'n eigen populariteit. Deze met vijf rijen beenplaten en lange snuit uitgeruste tandenloze vis zag er voorhistorisch uit. De steur kon tot drie meter lang worden. Men had het vooral op de vrouwelijke steuren gemunt vanwege de kaviaar, dat zijn de eitjes waarvan er per seizoen wel 7 miljoen gelegd worden. De oud-Nederlandse naam voor kaviaar is peelmoes. Het kan zo'n 15 procent van het lichaamsgewicht uit maken en dan te bedenken dat er exemplaren van meer dan 300 kilogram gevangen zijn en dat goede kaviaar nu 8.000 gulden per kilo kost. Ook het steurvlees werd vroeger niet versmaad. In een plaats als Geertruidenberg werden in het jaar 1700 nog 9.000 steuren aangevoerd. Ondanks de uitzonderlijke vruchtbaarheid en de lange levensduur - de steur kon 100 jaar oud worden - liep het aantal steuren al vanaf de Middeleeuwen terug door overbevissing op de trage zwemmer. In de jaren vijftig werd het laatste exemplaar in Nederland gevangen en ook in de rest van Europa is de steur aan het verdwijnen doordat

meedogenloos jacht op deze mammoet van de visfauna wordt gemaakt. De Van Remmerdens vingen in het begin van de vorige eeuw bij Elst een grote steur die met een touw door bek en kieuwen langszij een boot moest worden vastgebonden. De vangst van zo'n steur was toen al een bijzonderheid geworden. Tegen betaling van een stuiver werden nieuwsgierigen naar het tafereel geroeid waarbij de jonge Dirk van Noort bij de demonstratie behulpzaam was door de vis omhoog te halen. Met z'n kaakloze ronde zuigmond is de prik de primitiefste van alle gewervelde dieren. Andere namen voor deze slangachtige vis zijn negenoog en lamprei. Meestal gebruikte men van wilgentenen gevlochten

korven, die ook wel totten werden genoemd, om hiermee 's winters op prikken te vissen. Prikken waren minder geschikt voor consumptie maar werden wel gebruikt als aas voor de beugvisserij op kabeljauw. Werkendam heeft een paar eeuwen van de prikvangst kunnen leven en in andere vissersplaatsen en ook in onze omgeving vormde de vangst een welkome aanvulling op het inkomen. In de tweede helft van de negentiende eeuw begonnen de vangsten terug te lopen. Nog voor de oorlog had de prik, die in octrooien vaak naast de zalm werd genoemd, z'n betekenis voor de riviervissers verloren. Voor hen is trouwens de belangrijkste inkomstenbron altijd de zalm geweest. In het topjaar 1885 werden alleen al op de veiling van Kralingseveer 150.000 zalmen gevangen. Daarna is het met de vangsten bergafwaarts gegaan naar slechts 34 stuks in 1950. In 1955 werd de laatste wilde zalm gevangen.

Niet alleen steur, prik en zalm moesten het ontgelden. Ook andere trekvisen zoals de houting, elft en fint overleefden het ingrijpen van de mens niet. Vissers uit met name Heerewaarden en Woudrichem stroopten tussen 1886 en 1918 met hun schokkers de rivieren af tot ver in Duitsland toe. Ook in onze contreien bezorgden vooral de "Woerekommers" zichzelf een slechte naam door de Rijn met hun grote netten leeg te vissen, wat onvoldoende door de overheid bestraft werd. Aan hun ankerkuilen, dat zijn zakvormige netten die door hun tegenstanders "moordkuilen" werden genoemd, kon geen vis ontkomen. Deze overbevisning luidde de teruggang in maar er zijn meer oorzaken waarom slechts de paling het als enige trekvis tot nu toe overleefd heeft.

Oorzaken teruggang

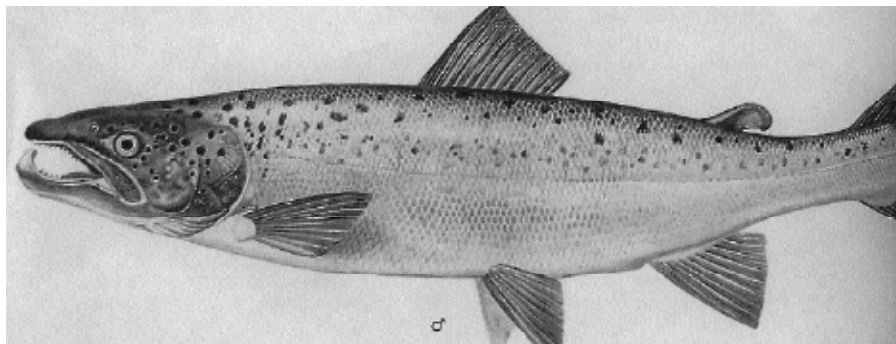
*Dirk van Noort staat klaar om met zijn fuiken te gaan vissen. Hij gebruikte verder ook de aalschaar, kruisnet en zegen afhankelijk van de soort vis waarnaar hij op jacht ging.
(Foto gemaakt door J. Bosch)*

Overbevissing met gebruik van nieuwe, efficiëntere methoden was niet de enige oorzaak waardoor alle trekvisen op één na het loodje legden. De reeds genoemde dammen en dijken vormden de eerste inperkingen van het leefgebied. De toegang tot een aantal paaiplaatsen in geulen en beken verdween, en mede door kribben die de

Een grote steur langsij een boot. De foto is in 1952 gemaakt in Woudrichem.

rivier op z'n plaats hielden werden ook geen nieuwe geulen gevormd. Grote waterwerken zoals de Afsluitdijk en de Haringvlietsluizen (voltooid in 1970) vormden de ernstigste belemmeringen voor de van zout en zoet water afhankelijke vissen. Bovendien werden op diverse plaatsen in de Rijn stuwen gebouwd zoals die bij Amerongen in 1966 en bij Driel in 1970 met als gevolg dat Rhenen aan een soort binnenmeer kwam te liggen, in plaats van aan de vertrouwde rivier zonder belemmeringen. De turbines van de bij de stuwen gebouwde waterkrachtcentrales konden nog wat vissen doorlaten maar de kans was groot dat ze daarbij gewond raakten. Er kon bijna geen trekvis meer ongeschonden passeren, met uitzondering van de paling waarvoor naast de stuwen speciale aalgoten werden aangelegd. De paling is een toch al bijzondere vis die, als het moet, ook heel wat meters over vochtig weiland kan afleggen in de drang om naar het paaigebied in de Sargassozee, de geboorteplaats van alle palingen, terug te keren. Daarbij wordt door de palingen tot 7.000 km afgelegd. De paling kan door de huid ademen en geruime tijd een verblijf in de modder overleven. Maar er was nog een andere oorzaak die zowel het bestand van trekvisen als van standvisen negatief beïnvloedde: de vervuiling van het

De zalm zwemt, volgevreten in de zee, in het najaar de rivier op naar de geboorteplek om daar te paaien. Een navigatiesysteem dat gebruik maakt van de hemellichamen, het aardmagnetisme en het enorm goede reukvermogen (het neusje van de zalm) helpt de vis duizenden kilometers te overbruggen om precies op z'n geboorteplaats te arriveren.

eens zo reine Rijnwater. In het stroomgebied van de Rijn wonen meer dan 50 miljoen mensen en 10 procent van de chemische industrie ter wereld is er gevestigd. Toen steden en bedrijven zich nog niet om zuivering van riool- en afvalwater bekommerden, werd de Rijn het open riool van Europa. Ook de kalimijnen in Frankrijk waren daar in hoge mate schuldig aan en tevens de elektriciteitscentrales, die heet koelwater loosden waardoor het zuurtoefgehalte in de rivier terugliep. De sterk toegenomen scheepvaart leverde eveneens een bijdrage in de vorm van ongeoorloofde lozingen. Grote schepen lieten wolken van bodemvuil en uit de nesten losgeslagen eitjes achter zich. Het leven in de rivier werd door dit alles ernstig aangetast. In de jaren zeventig werd een dieptepunt bereikt waarbij de vervuiling niet alleen zichtbaar was; je kon de carbolgeur van de rivier op afstand ruiken. De Rijn voerde 350 kilogram ongewenste zouten per seconde aan. Diverse planten en diersoorten moesten daardoor verdwijnen. De brand bij de Zwitserse farmaceutische Sandoz in 1986, waarbij zeer giftige chemicaliën met het bluswater in de Rijn terecht kwamen, was een ramp voor het milieu. Het gevolg van dergelijke rampen was wel dat overheden tot het inzicht kwamen dat het zo niet langer kon. Nieuwe wetten en regelgeving, zoals het verdrag tegen verzilting van 1976, hebben er voor gezorgd dat de Rijn nu inderdaad veel schoner is geworden en zelfs een voorbeeldfunctie voor andere rivieren heeft gekregen. Wel deed de vraag zich hierbij voor wie van de oeverlanden voor welke kosten zou moeten opdraaien, analoog aan de eeuwenoude conflicten die betrekking hadden op de bij de visrechten behorende opbrengsten.

Visrechten

Vroeger hadden koningen en keizers zich de rechten op de jacht en de visserij toegee-

igend. Deze rechten waren vervolgens, uiteraard tegen betaling of het verlenen van diensten, aan de adel toebedeeld. In 1362 werd door de heren van Altena aan de poorters van Woudrichem toestemming verleend om in de wateren van de heerlijkheid te mogen vissen, “zover het oog reikte”. Dat dit ver was hebben we op een der voorgaande pagina’s kunnen lezen. Dichter bij huis verpachtten ook de graven van Amerongen hun deel van de Rijn. Napoleon maakte een eind aan dit soort privileges. De stedelijke overheden namen graag de taak op zich om het viswater te verpachten, wat ook in Rhenen het geval was. Enige ervaring had men al via het verpachten van de stadsgracht. Curieus is een briefwisseling in 1853 tussen het stadsbestuur en de Rijksdomeinen. Laatstgenoemde instelling had ene Wessel Wijnen het visrecht in de Rijn verleend. Rhenen bracht daar tegenin dat het stuk Rijn tussen het (Op)Heusdensed en het Ingensed veer kadastraal bij de gemeente behoorde en dat het “sinds onheugelijke tijden aan de Hovestads verpacht is geweest”. Ondanks de goede argumenten van het stadsbestuur weten we dat de Nederlandse overheid het pleit gewonnen heeft. Dirk van Noort moest dan ook in 1948 een verzoek om vergunning om in het Rhenense deel van de Rijn te mogen vissen aan de Inspecteur der Visserijen richten. Die bleek het viswater echter al aan Nijenhuis uit Rhenen verpacht te hebben. Later kreeg Dirk toch zijn fel begeerde vergunning tegen betaling van tien gulden per jaar. Nu is de pacht in handen van de heer Bunt uit Slijk-Ewijk die getrouwd is met Hetty ter Haar uit Rhenen. Sinds kort hebben zij een eetcafé in Deest bij Druten waar zelfgevangen “wilde” paling wordt geserveerd. Dit is best bijzonder, omdat al 90 procent van de paling van kwekerijen afkomstig is. Grote kans dat Hetty de laatste Rhenense riviervisser is. De aloude fuik is nog steeds in gebruik, maar de zogenaamde “elektrovisserij” wordt het meest toegepast. De vis wordt door een stroomstoot korte tijd verdoofd en uit het water geschept. In Nederland zijn niet meer dan 200 fulltime riviervissers over die nogal eens onenigheid met de sportvissers hebben, ondanks dat overeengekomen is dat de beroepsvissers alleen palingen mogen vangen en de sportvissers zich op de schubvis zullen concentreren.

De Voorn

Op oude afbeeldingen van kastelen met bijbehorende grachten en van de Rijn is te zien dat vroeger veel gehengeld werd. De sportvisserij ontstond pas in het begin van de vorige eeuw. De Voorn, opgericht in 1933, is met 500 leden een van de grootste verenigingen in Rhenen. De leden hebben de laatste jaren geconstateerd dat de standvissen in aantal en soort sterk zijn toegenomen. Dit is voor het grootste deel te danken aan verbetering van de kwaliteit van het Rijnwater. Voorn, brasem, baars, alver, karper, zeelt, kolblei en snoek zijn weliswaar nooit weggeweest maar de vangsten ervan zijn nu weer groter en de vissen zien er gezonder uit. Ook wordt sinds jaren weer de barbeel en de grondel gevangen. Totaal zijn er meer dan 25

verschillende soorten geteld waaronder ook exoten als de roofblei, die uit de Donau afkomstig is, en de blauwneus. Afgezien van de paling behoren trekvis-sen nog niet tot de regelmatige vangsten. Zo af en toe wordt een uitgezette of uit een kweekvijver ontsnapt exemplaar verschalkt.

Komt de zalm terug in de Rijn?

Deskundigen op het gebied van de riviervisserij realiseerden zich dat verbetering van de waterkwaliteit slechts een van de voorwaarden is om de zalm en andere trekvisen terug te doen keren. In 1987 werd door de oeverlanden een Rijnactieplan gestart met als slogan "De zalm terug in het jaar 2000". We weten nu dat dit doel niet is bereikt maar ook dat men op de goede weg is. Naast de stuwen worden vistrappen aangelegd. Bij de stuw van Driel is er al een gerealiseerd en de bouw van een vistrap bij Amerongen wordt binnenkort gestart. Zo worden de barrières een voor een aangepakt. Ook doordat onder andere stuwen en sluizen een visvriendelijk spui-beleid zijn gaan voeren, is de kans op de terugkeer van trekvisen toegenomen.

Inmiddels kan gemeten worden wat de effecten van de maatregelen zijn. Uitgezette zalmforellen zijn voorzien van transponders, een soort zendertjes. Bij het passeren van verscheidene meetstations in de Rijn en in de zijrivieren kan men vaststellen dat vroegere hindernissen door een aantal van de vissen zijn overwonnen. Wat ook een rol zal spelen is de wetenschap dat de rivier weer meer ruimte

Een foto uit 1934 van leden van De Voorn, gemaakt op het Cunerahoeveltje. Links achteraan met pet staat Kas van Zetten, de Stroper. Enige andere toentertijd bekende leden zijn staand op de eerste rij, tweede van links met hoed H.P.van Noort, elfde Toon Baars en twaalfde Rothuis in trambestuurderstenue. J.van Zetten (Jan Jits) de stadsomroeper zou zich ook ergens op de foto moeten bevinden.

Vistrappen maken het voor trekvisen mogelijk om stuwen en andere obstakels te passeren. Vooral zalmen, die tot zes meter uit het water kunnen springen, hebben daar zeker geen enkele moeite mee

gegeven moet worden om zomerse overstromingen, zoals vorig jaar in Midden-Europa het geval was, te voorkomen. Het creëren van overloopgebieden komt ook de visstand ten goede. Sommige soorten zullen in achtergebleven plassen nieuwe paaigebieden vinden. In de Blauwe Kamer is in 1992 de directe toegang met het doorsteken van de zomerdijk tot de rivier hersteld, wat onder andere tot gevolg heeft dat de winde sterk in aantal is toegenomen. Ook de vogelpopulatie profiteert van dergelijke veranderingen hoewel niet iedereen even blij is met grote aantallen aalscholvers die in staat zijn hele plassen in groepsverband leeg te vissen. De wateren bevatten reusachtige reservoirs aan vissen en daarmee aan dierlijke eiwitten. Gebleken is dat de belangen van economie, natuur en recreatie goed kunnen samengaan. Wellicht dat daardoor de ingezette verbeteringen inderdaad zullen resulteren in de terugkeer van de zalm in de Rijn.

Bronnen:

1. Oud Archief Rhenen
2. J. Bosch, *Dirk van Noort, Vrijbouter aan de Rijn*. Wezep, 1988.
3. H.P. Deys, *Achter Berg en Rhenen*. Rhenen, 1981.
4. Th.H. van Doorn, *Terminologie van Riviervissers in Nederland*. Assen, 1971.
5. Th.H. van Doorn, *Mensen, vissen, vogels: riviervisserij vergane glorie*. Assen/Amsterdam, 1977.
6. D.E. van Drimmelen, *Schets van de Nederlandse rivier- en binnenvisserij tot het midden van de 20^e eeuw*. Nieuwegein, 1987.
7. C.D. Gast, *De zalmvisserij*. Wageningen, 1994.
8. R. Grift, *How fish benefit from floodplan restoration along the lower River Rhine*. Wageningen, 2001.
9. G.C. Haakman, *Rhenen en Omstreken*. Amersfoort, 1847.
10. P. Hartman, *Zalm vernomen! Raamdonksveer*, 1995.
11. W. van Iterson, *De stad Rhenen*. Assen, 1960.
12. J. van de Kam, *Rivierenland*. Amsterdam, 1975.
13. P. Lobregt en J. van Os, *De laatste riviervissers*. Zutphen, 1977.
14. F. Roks, diverse artikelen in *De Hank*. Elst, 1983.
15. Th. Westerhout, *Van Biesboschvissers tot Europaschippers*. Werkendam, 1989.
16. F. Weijs, *De ambachtelijke visserij*. Lisse, 1993.
17. J. Willems, *De Rijn, Zijn schoonheid en de Vervuiling*. Houten, 1987.
18. Werkgroep kadastrale atlas provincie Utrecht, *Rhenen in 1832. Grondgebruik en Eigendom*. Utrecht, 2002.
19. Visserijmuseum Woudrichem (C. van de Post).
20. Museum "De grote rivieren", Heerwaarden (H. van de Velde).
21. Publicaties van de OVB, Nieuwegein.
22. Interviews met J. Buitenhuis, W. Bunt, H. Bunt-Ter Haar, D.A. Hovestad en W.